

УДК 621.311.25:504.75.05](477.41)(438.1=161.2)

DOI <https://doi.org/>**ПЕРГА ТЕТЯНА**

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

PERHA TETIANAa Ph.D. in History, a senior researcher at the Government Agency *Institute of the World History of the NAS of Ukraine***Бібліографічний опис:**Перга, Т. (2020) Рецепція наслідків аварії на ЧАЕС українськими емігрантами Німеччини. *Народна творчість та етнологія*, 2 (384), 94–99.Perha, T. (2020) Reception of the Chernobyl Disaster Consequences by Ukrainian Emigrants of Germany. *Folk Art and Ethnology*, 2 (384), 94–99.

РЕЦЕПЦІЯ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС УКРАЇНСЬКИМИ ЕМІГРАНТАМИ НІМЕЧЧИНИ

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано реагування української діаспори в Німеччині на аварію на Чорнобильській АЕС. Виявлено, що особливістю наукових студій з життя української еміграції в Німеччині є фокусування на періодах 1920–1930-х та 1950-х років; проте 1980-ті роки залишаються поза увагою науковців. Встановлено, що низька активність української діаспори, зокрема, щодо Чорнобильської катастрофи, була зумовлена її малочисельністю, відсутністю політичного впливу в німецькому суспільстві та достатніх матеріальних і фінансових ресурсів. Ми дійшли висновку, що хоча вона долучилась до всіх заходів, здійснених зарубіжним українством, станом на 1990 рік її діяльність зосередилась на участі в мовчазних ходах, акціях протесту, колективних молебнях, підготовці гуманітарної допомоги, благодійних та наукових заходів і роз'яснювальній роботі з приводу ситуації, що склалася в Українській РСР. Організатором цієї діяльності стало Центральне представництво української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН). Також деякі сім'ї представників діаспори взяли участь у програмі оздоровлення українських дітей з постраждалих регіонів. Доведено, що на відміну від Канади і США українська діаспора в Німеччині не ініціювала масштабних допомогових акцій, не створювала благодійних організацій і фондів допомоги постраждалому в УРСР населенню. У статті розкрито причини цієї політики. Водночас Чорнобильська аварія досить широко висвітлювалась у діаспорній пресі, зокрема в газеті «Шлях перемоги», особливо протягом 1986–1987 років. Починаючи з 1988 року, інтерес до аварії помітно зменшився, що зумовлено активізацією процесів перебудови в СРСР і появою низки нових тем, які цікавили українську діаспору в Німеччині: гласність, демократизація, перші неформальні об'єднання, діяльність РУХу, відродження української культури тощо. У процесі дослідження автором введено в науковий обіг низку нових джерел з історії української діаспори в Німеччині, зокрема «Бюлетені ЦПУЕН» другої половини 1980-х років.

Ключові слова: Німеччина, ЦПУЕН, українська діаспора, аварія на ЧАЕС, Українська РСР.

The article investigates the reaction of the Ukrainian diaspora in Germany to the Chernobyl disaster. It has revealed that a peculiarity of scientific research of Ukrainians emigrants in Germany is the focus on the periods of the 1920s–1930s

and the 1950s; the 1980s still stay beyond the interest of Ukrainian scholars. It has also found that the low activity of the Ukrainian diaspora, especially in the case of Chornobyl disaster, was due to its small size, lack of political influence in the German society, as well as shortage of sufficient material and financial resources.

The authoress concludes that, although the diaspora had taken part in all activities developed by the foreign Ukrainians, by the 1990s its activity had focused on participating in silent walks, protest actions, joint public prayers, preparation of humanitarian aid, charitable and scientific events, and explanatory work on the subject of the current situation in the Ukrainian SSR. The organizer of this activity was the Central Mission of Ukrainian Emigrants in Germany (CMUEG). Some Ukrainian families have also participated in the health improvement programmes for Ukrainian children from the affected regions. It has proved that, unlike Canada and the USA, the Ukrainian diaspora in Germany did not initiate large-scale support actions, nor did it create charitable organizations and relief funds for helping the affected territories' population in the Ukrainian SSR. Reasons for this policy have analysed as well.

At the same time, the Chornobyl accident was widely covered in the diaspora press, in particular, the newspaper *The Way to Victory*, especially during 1986–1987. Since 1988, interest in the accident has considerably diminished due to the extension of the perestroika processes in the USSR and the emergence of a number of new topics being of interest to the Ukrainian diaspora in Germany: glasnost, democratization, the first informal associations, the activities of the RUKH, the Ukrainian culture's revival, etc. While researching, the authoress introduced into science a number of new sources on the history of the Ukrainian diaspora in Germany, in particular some issues of the CMUEG's Bulletin of the mid- to late 1980s.

Keywords: Germany, CMUEG, Ukrainian diaspora, Chornobyl disaster, Ukrainian SSR.

Чорнобильська катастрофа об'єднала практично всіх українців за кордоном навколо ідеї допомоги рідному народу, якого спіткала безпрецедентна біда. Найбільш високу громадянську активність у зв'язку з подіями на Чорнобильській АЕС проявила діаспора у Сполучених Штатах Америки та Канаді. Її діяльність досить детально висвітлена у доробках низки українських і зарубіжних дослідників. Водночас реакція на Чорнобильську аварію української діаспори у ФРН залишилась поза увагою фахівців. У цій статті ми маємо намір заповнити існуючу наукову прогалину.

Особливістю наукових студій з політичних, соціальних і культурних аспектів життя української еміграції в Німеччині є фокус на міжвоєнному періоді (Н. Кривець, В. Трощинський, М. Антонович, Д. Бурім, М. Сулима, Б. Цимбалістий та ін.) та перших роках після Другої світової війни, коли у таборах для тимчасово переміщених осіб (ді-пі) перебувало близько 200 000 українців [2, с. 200] (О. Подобєд, І. Базилевич, В. Кубійович, О. Кульчицький, В. Мудрий, М. Стахів, В. Сергійчук, В. Маруняк, У. Самчук, Ю. Макар, В. Холодницький, Ф. Заставний, Л. Стрільчук, М. Куницький та ін.). Найбільш дослідженими в цьому контексті є організація і робота Українських допомогових комітетів стосовно матеріаль-

ної підтримки, правового захисту українських мігрантів та переселення їх з Європи до інших країн, освітньо-культурної діяльності у таборах ді-пі тощо. Водночас факти з життя української діаспори в Німеччині у другій половині 1980-х років висвітлені надзвичайно фрагментарно.

Джерельну базу цього дослідження складають неопубліковані документи Центрального представництва української еміграції в Німеччині (далі – ЦПУЕН) та матеріали головної газети української діаспори в Німеччині «Шлях перемоги». Хоча поза увагою та можливостями автора залишились матеріали, які зберігаються у німецьких архівах, представлена у використаних джерелах інформація дозволяє відтворити деякі аспекти життя німецьких українців у другій половині 1980-х років, зокрема, це стосується реакції на Чорнобильську катастрофу.

У процесі наукового пошуку нами встановлено, що активність української діаспори в Німеччині, у тому числі в питаннях, що стосуються Чорнобильської катастрофи, залежала від багатьох факторів. Передусім це її чисельність. За даними В. Маруняка, на 1985 рік у ФРН проживало лише близько 20 000 етнічних українців [8]. Німеччина була однією з країн, де в міжвоєнний період сконцентрувались не тільки політичні,

військові, а й потужні інтелектуальні сили – українська інтелігенція, вчені, діячі культури та студентська молодь. Українці в Німеччині міжвоєнного періоду та часів Другої світової війни були об'єднані у допомогіві, професійні, студентські, наукові, громадсько-політичні й інші організації та товариства. В українських таборах ді-пі впродовж кількох років їхнього існування жваво розвинулося суспільно-громадське, політичне, культурно-освітнє, релігійне, господарське, літературно-мистецьке життя та видавнича діяльність.

Після виїзду багатьох представників ді-пі до інших країн і низки резонансних вбивств лідерів української еміграції у Мюнхені центр політичної еміграції перемістився у Північну Америку. У Німеччині залишилось кілька організацій діаспори, найбільш впливовими з яких були такі: Центральне представництво української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН), Антибільшовицький блок націй (далі – АБН), Союз української молоді (СУМ), Український вільний університет (УВУ), товариство «Рідна школа», а також журнал «Сучасність», газети «Християнський голос» і «Шлях перемоги». Хоча ці організації намагалися зберегти культурні та національні традиції, поширити українське шкільництво, сприяти вирішенню соціальних проблем «азілантів» та мобілізувати українську громаду на боротьбу з тоталітарним радянським режимом, вони не мали політичного впливу в німецькому суспільстві та достатніх фінансових ресурсів для широкомасштабної діяльності.

Першою реакцією на Чорнобильську катастрофу, як і в багатьох інших країнах Заходу, стало служіння в церквах панахид за загиблими і проведення демонстрацій. Безперечно, ситуація довкола Чорнобиля висвітлювалась у діаспорній пресі. Аналіз газети «Шлях перемоги» вказує на значний інтерес до аварії у перші два роки після того, як вона трапилась. Так, у 1986 році було опубліковано 28 статей, присвячених Чорнобильській катастрофі, у 1987-му – 23,

у 1988 році – 4, у 1989 році – 6. Починаючи з 1988 року, інтерес до аварії в німецькій діаспорній пресі помітно зменшився, що зумовлено, на наш погляд, активізацією в Україні процесів перебудови і появою багатьох нових тем для висвітлення, наприклад, демократизація, гласність, розвиток національного і протестного руху, початок національного відродження тощо.

Перша коротка інформація про аварію була опублікована в газеті «Шлях перемоги» 11 травня 1986 року, в якій зазначалось, що «дезінформаційна політика Москви стосовно власного населення про можливі небезпеки від ядерного вибуху та занехання охоронних заходів на атомних підприємствах у світлі катастрофи національного виміру <...> вимагають засудження і притягнення до відповідальності найвищого керівництва СРСР». Було зазначено, що «Москва піддає нас атомному знищенню» [1]. Через тиждень, 18 травня, катастрофу вже називали геноцидом і пересторогою для всієї Європи, а Москву розглядали як загрозу для всього людства: «безконтрольна сила, яка не хоче тісно співпрацювати ні в питаннях озброєння, ні в питаннях атомної безпеки» [9].

У номері газети від 25 травня подано інформацію про те, що 2 травня через ЦПУЕН і АБН українська діаспора в Німеччині звернулася до міністра зовнішніх справ ФРН Дітріха Геншера з подякою за швидку реакцію на катастрофу і звернення до Радянського Союзу з вимогою вимкнути всі реактори «примітивного типу», оскільки Чорнобильська катастрофа становить небезпеку для країн Центральної і Східної Європи, Німеччини включно [6].

Саме ЦПУЕН взяло на себе роль організатора заходів з підтримки постраждалого від аварії населення України та акцій протесту проти тоталітарного радянського режиму. Так, 17 травня 1986 року відбулась мовчазна хода вулицями Мюнхена «на підтримку тих, кого Москва знищила радіоактивним опроміненням». На центральній площі міста – Марієнплац, голова ЦПУЕН звернувся до

учасників ходи і зібрання. Він заявив, що «сотням, тисячам людей загрожують важкі недуги, пов'язані з радіоактивним промінням <...> Москва черговий раз нищить наш народ. Цим разом примітивними реакторами». Молебень за загиблими відправив владика Платон Корниляк, присутні, яких було близько 300 осіб, зачитали молитви. Також ЦПУЕН надрукувало спеціальні листівки («летючки»). Під час ходи центром міста пластуни і сумівці роздавали перехожим ці летючки. Надрукований у них текст під час мітингу на площі прочитав Осип Спех [12, с. 1].

Відзначення роковин Чорнобильської аварії відбувалось в усіх країнах, де проживала українська діаспора, за схожим сценарієм. Він був розроблений підкомісією у справах Чорнобиля, створеною при Світовій раді Суспільної служби СКВУ, і включав такі заходи: відправлення молебнів в усіх церквах із запрошенням представників інших національностей; організація прес-конференцій; звернення до урядів з вимогою допомоги жертвам аварії; висвітлення в діаспорній пресі (бодай на одній сторінці) подій у Чорнобилі; організація наукових дискусій та інших імпрез, присвячених річниці і спрямування зібраних коштів на дослідження онкологічних захворювань; залучення до заходів дітей і шкільної молоді [11]. Приблизно за таким самим сценарієм відбувався «тиждень» Чорнобиля у 1987 та 1988 роках [3, с. 3].

У статтях цього періоду Чорнобильську аварію називали «українською Гірошімою», «ударом по українській нації», «злочинном тоталітарної советської держави» [5, с. 3].

У четверту річницю Чорнобильської аварії ЦПУЕН організувало в Мюнхені спільну акцію з німецькою антиядерною організацією «Давид проти Голіята», яка відбулась 26 квітня на головній площі міста. Там голова ЦПУЕН виголосив промову, в якій зазначив, що «Чорнобильська трагедія не прийшла несподівано, однак вона впевнила, що неподільним є не тільки свобода, однак, повітря, земля і вода. Усі мешканці нашої планети, – заявив він, – мусять дбайливо

берегти ці три важливі елементи нашого довкілля. А бажання влади ідеологізувати людське життя, гін до панування деяких людей все частіше призводять до страждання. Ідеології і їхні геополітичні структури без християнської моралі й етики принесли людству багато терпінь і нещасть <...> що сталося з багатьма нашими братами і сестрами» [4, с. 5]. Він закликав до підтримки українського народу і боротьби з тоталітарним радянським режимом.

Як інформує «Бюлетень ЦПУЕН», крім німецьких антиядерних плакатів, які тримали активісти, привертала увагу вирізки з української газети «Вечірній Київ» з фотографією Чорнобильської станції та ікона «Чорнобильська Божа Матір», створена Марусею Яроцькою з Австралії. На українському стенді стояли учні «Рідної школи» з жовто-блакитним прапором та гербом-тризубом, а вчительки у вишиванках пояснювали перехожим цю трагедію своєї Батьківщини. На сцені виступили противники ядерної енергетики як з ФРН, так і з НДР, які закликали антиядерні рухи обох країн об'єднатися. Голова ЦПУЕН Степан Костюк виголосив окрему промову. Наприкінці мітингу виступила молода співачка Мар'яна Ситник з піснею «Над Чорнобилем журавлі летіли» під супровід Оксани Батейко на сопілці та Дарки Крілики на синтезаторі.

Увечері відбувся хід зі свічками та жовто-блакитним прапором, а в осідку німецького партнера акції Зірка Коваль показала відеофільм про допомогу Організації українських жінок (ОУЖ) Великобританії хворим дітям Чорнобиля. Голова Головної управи Української медично-харитативної служби (далі – УМХС) доктор В. М'ялковський ознайомив присутніх з допомогою, яку Україні надає Німеччина. Він зазначив, що організація координує фахові контакти з українськими лікарями і надає медикаменти, а також намагається пролобіювати відпочинок дітей з Чорнобиля в Німеччині. Оля Ткаченко розповіла про допомогову функцію українського «Пласта», до виконання якої вона

змогла долучитись, супроводжуючи у квітні 1990 року в Київ німецьку групу «Крайс Югендрінг». Німецькі активісти привезли ліки, вартістю 10 000 німецьких марок, кошти на які «Пласт» зібрав серед української громади у ФРН. Ліки було передано безпосередньо представникам РУХу, які займалися розподілом допомоги для потерпілих. Пізніше – 2 травня – «Пласт» передав в Україну 30 000 медичних шприців та ліки на суму 5000 німецьких марок.

У результаті співпраці з товариством «Давид проти Голіята» представникам української діаспори вдалось організувати зустріч міністра уряду ФРН Бернгарда Фрінке з представником РУХу Анатолієм Артименком у справі допомоги постраждалим від аварії на ЧАЕС. Німецька організація погодилась перебрати на себе матеріальну опіку над Київським шпиталем № 14, де лікувались постраждалі від радіації. До речі, А. Артименко був запрошений до Мюнхена, де 28 квітня після вступної промови голови ЦПУЕН виступив перед українською громадою [4, с. 6].

Відзначення п'ятої річниці Чорнобильської катастрофи у 1991 році було більш масштабним. Крім товариства «Давид проти Голіята», партнерами ЦПУЕН у її проведенні стали німецькі організації «Фольксгосшуле» та «Культурний реферат міста Мюнхена». «Чорнобильська» акція розпочалась 5 квітня з роз'яснювальних статей в німецькій пресі, телевізійних документальних передач та виставки світлин «Люди Чорнобиля» і фотографій з міст Хіросіми і Нагасакі.

У «Культурному центрі» 6 квітня пролунали доповіді співробітника Екологічного інституту в Дармштаті Христіяна Кюппера «Наслідки катастрофи для Чорнобиля і довкілля», дослідниці «Унії Чорнобиль» Людмили Голібардової і доктора Леоніда Скрипки з Києва про «Ситуацію, в якій опинились люди в районі Чорнобиля». Ввечері запрошений з України письменник Володимир Яворівський виголосив доповідь «Політичні консеквенції із Чорнобильської катастрофи».

Цей захід відкрив привітальним словом директор програми «Фольксгосшуле» Ганс Ліммер. На Марієнплац розставили стенди з роз'яснювальними матеріалами та листівками ЦПУЕН «Екологічна катастрофа – хто винен?». Голова ЦПУЕН С. Костюк виголосив коротке слово про «московський геноцид», а львівські митці – скрипаль Микола Дмитренко і акордеоніст Микола Коваль – супроводжували виконання українських пісень Маріяною Ситник.

Наступного дня, 7 квітня, в «Культурному центрі» професор Мюнхенського університету доктор Едмунд Ленгефельдер виголосив доповідь «Нові відкриття в діянні нуклеарного випромінювання». Після цього з темою «Ренесанс ядерної енергії, щоб оминати кліматичну катастрофу?» виступив науковий співробітник з Фрайбурга Стефан Колер. Широка дискусія відбулась у рамках панелі на тему «Що робити?», яку модерували Млинна Сумерс і Норберт Штайнгенбергер з організації «Матері проти атомної енергії».

Владика Кир Платон 21 квітня відслужив святую літургію за жертвами катастрофи, а у церкві на Шаншенштрассе голова УМХС доктор В. М'ялковський виголосив доповідь про медичні наслідки Чорнобильської катастрофи [10, с. 3].

Хоча нам не вдалось знайти дані про кількість українських дітей, які відпочивали у сім'ях українців в Німеччині, «Бюлетень ЦПУЕН» за 1990 рік містить кілька листів від дітей та їхніх батьків, в яких висловлюється подяка за турботу і незабутній час, який представники діаспори подарували малечі. Це, зокрема, лист від 13-річної Світляни Гринчук та її батька Юрія Павловича Гринчука з Іванківського району. У них німецькі українці названі «хорошими людьми з добрими і щирими українськими серцями», які прийняли дівчинку дуже радо і приділяли їй весь свій вільний час [7, с. 2]. Особлива подяка у багатьох листах висловлюється В. М'ялковському.

Отже, українська діаспора в Німеччині підтримала позицію закордонного українства щодо Чорнобильської аварії. Вона про-

вела мовчазні ходи, колективні молебні, акції протесту, здійснила підготовку і відправлення гуманітарної допомоги, організувала благодійні та наукові заходи, проводила роз'яснювальну роботу з приводу ситуації, що склалася в Українській РСР наприкінці 1980-х років. Дані, якими ми оперуємо, вказують, що українці долучились до акцій, започаткованих урядом ФРН і німецьким громадянським суспільством, однак вони не розпочинали самостійних акцій і не проявили ініціативи

щодо створення благодійних організацій і фондів допомоги постраждалому населенню, як це було зроблено в Канаді та США. На наш погляд, це можна пояснити малочисельністю української діаспори, її незначними фінансовими і матеріальними можливостями, переїздом багатьох політичних мігрантів в інші країни. Перспективою подальших досліджень може стати більш глибоке вивчення цього питання на основі матеріалів з німецьких архівів та проведення інтерв'ю з очевидцями тих подій.

Список використаних джерел

1. Атомової катастрофи. *Шлях перемоги*. 1986. 11.05. С. 1.
2. Бондаренко В. «Третя хвиля» української еміграції і вільнокозацький рух у 1945–1951 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 199–202.
3. В річницю Чорнобильської катастрофи. *Бюлетень ЦПУЕН*. Мюнхен, 1987. Січень-травень. Ч. 1. 4 с.
4. В четверту річницю Чорнобілля. *Бюлетень ЦПУЕН*. Мюнхен, 1990. Травень-вересень. Ч. 2. 8 с.
5. За Чорнобиль звинувачуємо Росію. *Шлях перемоги*. 1987. 3.05. С. 1.
6. Звернення до Міністра ФРН. *Шлях перемоги*. 1987. 25.05. С. 1.
7. Листи з України. *Бюлетень ЦПУЕН*. Мюнхен, 1990. Січень-травень. Ч. 1. 4 с.
8. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951. Мюнхен : Академічне видавництво д-ра Петра Бея, 1985. 405 с.
9. Новітній геноцид. *Шлях перемоги*. 1986. 18.05. С. 1, 6.
10. П'ятиріччя Чорнобильської катастрофи в Мюнхені. *Бюлетень ЦПУЕН*. Мюнхен, 1991. Липень. Ч. 2. 8 с.
11. Чорнобиль – українська Гірошіма. *Шлях перемоги*. 1987. 19.04. С. 1.
12. Чорнобиль. *Бюлетень ЦПУЕН*. Мюнхен, 1986. Травень-вересень. Ч. 2/3. 8 с.

References

1. ANON. Nuclear Catastrophe. *The Way to Victory*, 1986, May 11, p. 1 (in Ukrainian).
2. BONDARENKO, Volodymyr. *The Third Wave of the Ukrainian Emigration and the Free Cossacks Movement in 1945–1952*. In: Fedir TURCHENKO, ed.-in-chief, *Scholarly Works of the Zaporizhzhia National University's History Department*, 2014, Iss. XXXVIII, pp. 199–202 (in Ukrainian).
3. ANON. On the Anniversary of the Chornobyl Disaster. *Central Mission of Ukrainian Emigrants in Germany's Bulletin*. Munich, 1987, January-May, pt. 1, 4 pp., p. 3 (in Ukrainian).
4. ANON. The Fourth Anniversary of the Chornobyl. *Central Mission of Ukrainian Emigrants in Germany's Bulletin*. Munich, 1990, May-September, pt. 2, 8 pp., p. 6 (in Ukrainian).
5. ANON. We Blame Russia for the Chornobyl. *The Way to Victory*, 1987, May 3, p. 1 (in Ukrainian).
6. ANON. An Appeal to the Minister of the Federal Republic of Germany. *The Way to Victory*, 1987, May 25, p. 1 (in Ukrainian).
7. ANON. Letters from Ukraine. *Central Mission of Ukrainian Emigrants in Germany's Bulletin*. Munich, 1990, January-May, pt. 1, 4 pp., p. 2 (in Ukrainian).
8. MARUNIAK, Volodymyr. *Ukrainian Emigres in Germany and Austria after the Second World War*. Munich: Petro Beley's Academical Publishing House, 1985, vol. 1: *The Years 1945–1951*, 405 pp. [in Ukrainian].
9. ANON. The Newest Genocide. *The Way to Victory*, 1986, May 18, pp. 1, 6 (in Ukrainian).
10. ANON. The Fifth Anniversary of the Chornobyl Disaster in Munich. *Central Mission of Ukrainian Emigrants in Germany's Bulletin*. Munich, 1991, July, pt. 2, 8 pp., p. 3 (in Ukrainian).
11. The Chornobyl, a Ukrainian Hiroshima. *The Way to Victory*, 1987, April 19, p. 1 (in Ukrainian).
12. The Chornobyl. *Central Mission of Ukrainian Emigrants in Germany's Bulletin*. Munich, 1986, May-September, pt. 2/3, 8 pp., p. 1 (in Ukrainian).